

կատան ոտքը, ուր պիտի գտնեն պաշտօնական անձեր՝ ընդունելու զիրենք նմանապէս ճերմակ դրօշակով եւ առաջնորդելու Պատրիարքարան:

Ժամը 11ին կ'ընդունի զիրենք Ծիրանաւորը: Հիւպատոսը, ներկայացնելէ վերջ վերահաս պարագաներու պատճառով Վենետիկի ներկայ վիճակը, կը հաղորդէ Զին. Հրամանատարին տրամադրութիւնը ձգելու Վենետիկը, միայն թէ ինքը եւ իր զինուորները ու գերման ուրիշ իշխանութիւնները կարենան զէն ի ձեռին դուրս ելլել քաղաքէն, առանց ո՛ր եւ է վտանգի եւ նեղութեան:

Ծիրանաւորը կը յայտարարէ որ արդէն Ազգ. Ազատութեան Յանձնախումբը հրահանգ տուած է վնաս չհասցնելու գերման զինուորներուն. բայց ընդհակառակն ասոնք են, կ'աւելցնէ, որ կը գրգռեն ողիները ընդունան հրացանաձուլութիւններով ի ծանր վնաս երկու կողմերուն: Ու կը յանձնարարէ որ իրենց մեկնումի պահուն յարգեն անձերն ու իրերը, եւ թէ Վենետիկ անունով կը հասկցուի Լիտոն, կղզիները եւ բոլոր չըմակայքը:

Զինուորական Հրամանատարը իր տեւտոնեան խորխորութիւնը ցոյց տալու եւ վերջին անգամ մ'ալ երկիւղ ներշնչելու համար՝ կը յայտարարէ որ Գերմ. Զօրքը Վենետիկի մէջ դեռ իր ամբողջ ուժի մէջն է եւ կարող է բնաջինջ ընել զայն, եթէ չթոյլատրուի իրեն ազատօրէն ու անվնաս եւ իր պահանջած պայմաններուն համաձայն ու ժամուն դուրս ելլել քաղաքէն:

Ազգ. Ազատութեան Յանձնախումբը, թելադրութեամբ Ծիր. Պատրիարքին՝ ազնութեամբ վարուելու Գերմ. Զին. իշխանութեան հետ, կու գայ հետեւեալ համաձայնութեան, որ Ապրիլ 29ի առաւօտը ժամը 6ին գերմանական բանակը դուրս ելլէ քաղաքէն:

Վենետիկ փրկուած էր վերջապէս եւ ազատ:

Ս. ՂԱԶԱՐ ԵՒ Մ. — Ռ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Պատերազմը, գիշատիչ անգղի պէս իր աւերիչ թեւահարումովը անցաւ բովանդակ իտալիոյ վրայէն...: Քաղաքներ, աւաններ՝ ուր արուեստի գործեր եւ յուշարձաններ՝ փառքը կը կազմէին այս գեղարուեստական երկրին, այսօր հողի հաւասարած են: Մոնթէքասսինոյի պէս փառահեղ ու հինաւորաց մենաստան մը փլատակներու կոյտ է, եւ դեռ ո՛րքան նման գեղեցկութիւններու կորուստներ արձանագրուած են աղետալի պատերազմին բացած սեւ էջերուն մէջ:

Վենետիկի տխուր եւ ճգնաժամային ապրումներուն հետ մենք ալ մեր փոքրիկ հողին վրայ, որ Ս. Ղազար կը կոչուի եւ է հայկական ողւոյն, մշակոյթի կեդրոն Վենետիկեան Լճակին մէջ, ապրեցանք սարսափի օրեր: Մեր առաջին եւ մեծագոյն մտահոգութիւնն եղաւ փրկել ինչ որ կար Ս. Ղազարի մէջ աղբային հնութեան տեսակետով արժէքաւոր՝ ձեռագիր կամ տըպագիր, Միաբանութեան 250 տարուան կեանքին գիւնական փաստաթուղթերը, կարեւոր աշխատութիւնները իր միաբաններուն, որոնք մտքի սպառում եւ քրտինք արժած են, տանելով այս ամէնը գիւղական ապահով վայր մը:

Պատերազմական վիճակը երկրի մը համար տնտեսապէս մեծ եւ երբեմն անդարմանելի աղէտ է անտարակոյս: Այս պարագան կ'իրականանայ իտալիոյ պէս աղքատ ու կարօտեալ երկրի մը համար, ուր նախանիւթերու պակասը մեծապէս զգալի է: Նիւթի պակասը հետը կը բերէ անսովոր սղութիւն. դրամի անկումով կը ստեղծուին միաժամանակ անել դժուարութիւններ քաղաքացիական կեանքին մէջ: Պատերազմական վիճակը կասեցնելով ամբողջ վեց տարի նաեւ չէնքերու պահպանումին հողն ու պէտքը, ահաւոր վնաս հասցուցած է միանգամայն այս տեսակետով:

1945 Մարտ 21ին տեղի ունեցած ոմբակոծութիւնը զգալի եղաւ իր տխուր հետեւանքով նաեւ Վանքին եւ մանաւանդ Մ.

— Ռ. Վարժարանին վրայ, որ գտնուելով բուն քաղաքին մէջ, աւելի եւս ենթարկուեցաւ վնասի: Թիէփոլեան շքեղ դահլիճը, ուր կը կատարուէին գեղեցիկ հանդէսներ եւ վայրն էր գիտական բանախօսութիւններու, ահաւոր ցնցումէն կէս միլիոնէ աւելի վնաս կրած է:

Մեծն Միխիթարի վառած գաղափարականին Ջահը անշէջ կը ճաճանչէ սակայն Ս. Ղազարի վերեւ, ուր կայ փոքրիկ հող մը Հայաստանի պէս գուրդուրալի եւ ներշնչող, եւ ուր Միխիթարեան Հայրերը կ'ապ-

րին աղօթքի, խոկումի, ուսման եւ գրական բեղուն արտադրութիւններու կեանք մը: Հայ Ազգին աչքն ու ակնկալութիւնները ուղղուած են անոր, որ անտարակոյս այս աղետալի պատերազմին յաջորդող երջանիկ ու խաղաղ տարիներուն, պիտի իջնէ վերստին ասպարէզ իր առաքելական, դաստիարակչական ու գրական տաք գործունէութեան:

Բայց Ազգն ալ հարկ է որ նպաստէ ու աջակցի իր ձեռնարկներուն իրականացման:

ԽՄԲ.

ԱՐՄԱԻՐ ՔԱՂԱՔԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Երբ 1942ին գերման բանակները յաղթական կը յառաջանային ուսական հողին վրայ եւ մօտ էին մտնելու նաեւ Արմաւիր քաղաքը կողմասի մէջ, իտալական թէմփոյ քաղաքը (1942, Օգոստոս 20-27) հրատարակեց հետաքրքրական յօդուած մը, ուր իտալացի յօդուածագիրը կէս մը պատմական ու հնախօսական ոճով նպատակ ունի ապացուցանել ծագումը Արմաւիր քաղաքին՝ կապելով անոր գոյութիւնը Հռոմի եւ միացնելով արիական խնդրին հետ:

Հայ ժողովուրդի հանգչ պատայայտած իր ազնիւ շէշտը, գնահատանքը անոր հնութեան եւ արիականութեան, դրդեց մեզ որ հայացնելով այդ էջերը ծանօթացնենք նաեւ մեր ընթերցողներուն: Անշուշտ յօդուածին մէջ կան անդրադարձութիւններ որ պատմէ կան անդրադարձութիւններ, որոնք մական հիմ կ'ենթադրեն, եւ կան ալ՝ որոնք պարզ երեւակայութեան մը արդիւնք կը թուին ըլլալ. ասոնց մասին յետոյ պիտի խօսինք:

Ստորագրուած է Սաքունոյ կեղծանունը, հոռոմէական գիցարանութեան ամենահին աստուածին անունով, թերեւ շատ հին դարերու խորէն եկող ձայնի մը պատրանք տալու համար ընթերցողին:

Խոր գոհունակութեամբ է որ հինաւորաց Սաքունոն տեսաւ եւրոպական դունդերու մուտքը Արմաւիր վաղեմի քաղաքին ներս: Բան մը չ'ըսեք արդեօք ընթերցողին այս անունը. եւ սակայն շատ մը ուրիշ ուսումնական անուններու քով՝ որոնք վերջին չըրջաններուն տրուեցան Կովկասի քաղաքներ:

րուն, Արմաւիր կը պարունակէ իր մէջ արտաքոյ կարգի լատինական հնչում մը: Եթէ լաւ ուշ դնենք՝ Արմաւիր երեք վանկեր են, որ կը կազմեն Ենէականի նախերգանքին սկզբնաւորութիւնը. «Ar-ma-vir-umque Cano».

Դիպուածի մը արդիւնք է այս նոյնութիւնը: Արդի պատմագէտներու համար անտարակոյս պարզ դէպք մըն է, զուրկ ո՛ր եւ է նշանակութեան: Մինչդեռ (խօսելով գիցարանօրէն) Սաքունոյին համար, որ շատ աւելի հին է քան Հռոմ քաղաքը, եւ որուն ծանօթ են հին դարերը՝ որոնց մէջ ապրած է ան, ոչ մէկ կերպով դէպք մըն է: Թէ ինչո՞ւ այս երեք վանկով կոչուած է հայկական անդրանիկ կառավարութեան մը մայրաքաղաքը, եւ Վիրգիլիոսի Ենէականի, կրօնա-քաղաքական գիւցաղներգութեան մը նախերգանքին առաջին բառերը՝ պատճառն այն է՝ որ այս վանկերը հիներու համար սրբազան էին: Եթէ սրբազան չըլլային՝ այսպէս պիտի չկոչուէր քաղաք մը եւ ոչ ալ աղբային գիւցաղներգութիւն մը պիտի սկսէր այդ վանկերով: Բայց թէ ինչո՞ւ սրբազան էին եւ ինչ նշանակութիւն ունէին, ահա այդ է որ չի կրնար մեզի հաղորդել Սաքունոն՝ վախճալով յայտնել հին գաղտնիքներ՝ զոր մարդկութիւնը այսօր իր ներկայ

այս ժողովուրդի մասին: Արդ, համաձայն այս բոլոր կատարուած քննական աշխատութեանց՝ Արմաւիրի հիմնադիրը կը համարուի ըլլալ Արամէ, ուրարտացի մեծ իշխանը՝ որ դադարաւորն ունեցաւ ըստեղծելու դաշնակցութիւն մը համանուն ցեղերու, որ հոն կ'իշխէին, զօրացնելու համար իրենց երկիրը հասարակաց թըշնամիին դէմ, Սաղմանասար (860-825) Բ.ին, մին ամէնէն կատաղի ասպատակողներէն: Այս Արամէի (որուն բուն ուրարտեան ձեւն է Արամիս) օրով է որ կը յիշատակուի Արգասիու (Արգաշիու, Արգասիունու) իրրեւ մայրաքաղաք Ուրարտուի, եւ կը գտնուի Կարնոյ գաւառին մէջ եւ կը նոյնացուի Արծն անունով ճանչցուած հին քաղաքին հետ: Յովսէփ Վրդ. Սանտալճեան նմանապէս, որ արձագանգը կ'ըլլայ իր Hist. documentaire de l'Arménie-ի մէջ գերմանացի մեծ քննադատներու կարծիքներուն, կ'աւելցնէ որ այդ գաւառին մէջ կար եւս քաղաք մը Արամալի (Արամի անդ, քաղաք) անունով, որ կ'ենթադրուի թէ Արմաւիրն ըլլայ՝ յիշատակուած հին պատմիչներէն: Տեղւոյն նկատմամբ Խորենացին ալ համաձայն կ'երթայ՝ երբ կ'ըսէ. «յայն Երասխայ՝ մօտ յԱրմաւիր» (Բ. դ.): Ստուգիւ հին արձանագրութիւններն՝ ինչպէս կը ճշտէ Սանտալճեան՝ կը ճանչնան այդպիսի քաղաք մը Եփրատի եւ Երասխի ափերուն մօտ, այսինքն Կարնոյ գաւառին մէջ(3): Արմաւիր կամ Արամալի, ինչպէս նաեւ Արգասիու՝ ուրարտեան հողամասին գլխաւոր կեդրոններն էին: Ուրարտու եւ Նայիրի միաժամանակ գործածուած չեն Հայաստանի հողամասը նշանակելու համար. նախապէս գործածուած է Նայիրի, որ կը նշանակէ ասորեստանեան լեզուով երկիր գետերու(4) եւ ստուգիւ Հայաստան ստատէ գետերով. յետոյ Ուրարտու՝ որ կը նշանակէ բարձր լեռներ, այսինքն բարձր երկիր կամ բարձրաւանդակ(5): Ուրարտու

անուանակոչումը սկսուած է Արամէի օրով:

Ուրարտու կոչուած բաժնին մէջ է ուրեմն որ գոյութիւն ունի Արամալի, որ քննադատները կը կարծեն թէ Արամալի անունով ճանչցուած հին քաղաքին հետ կրնայ նոյնանալ: Իսկ Կովկասի մէջ գտնուած Արմաւիրը՝ որուն մասին կը խօսի մեր «Սաթուռնոն»-ը, երբեք չի նոյնանար հին պատմական Արմաւիրին հետ, տեղն անգամ բոլորովին տարբեր է: Կովկասի մէջ Գուգան գետի ձախակողմեան ափին վրայ կառուցուած Արմաւիրը՝ նոր Արմաւիրն է, հիմնարկուած 1848ին հայ դադարակններէն: Ուստի բոլորովին սխալ է հիմը յօդուածին, որ կ'ենթադրէ թէ Կովկասեան Արմաւիրն ըլլայ հին պատմական Արմաւիր քաղաքը:

Հ. Մ. Ճ.

³ Ourartou était primitivement un district d'une extention médiocre, qui, partant de la région des sources de l'Euphrate occidental et de l'Araxe, s'étendait jusqu'à une partie du cours supérieur de l'Arsanias ou Euphrate oriental. La capitale en était Arzaskou. Cette ville était l'Arzn du moyen âge, située au sud-est du canton de Caranite. La ville de Qaliniis était Carona elle-même, la Carine des auteurs arméniens (la ville d'Erzeroum moderne). C'était sans doute à ce district qu'appartenait la ville d'Aramali qui, en langage ourartique, signifie «lieu d'Aram». (Hist. docum. de l'Arménie, par Joseph Sandaldjian, I. vol. p. 204).

⁴ Ասորեստանեայ եւ Պարսիկ Սեպագիր արձանագրութիւնք. Թրդմ. Յովս. Վ. Սանտալճեան, Վիեննա, 1901, 9:

⁵ Անդ, էջ 13-14:

Ուրարտական պատմութեան եւ լեզուին չորրորդ տես նաեւ Հիւրշման «Հին Հայոց տեղւոյ անունները», Թրդմ. Հ. Բ. Պ., Վիեննա, 1907: Շուրէֆի «Հայաստան բարեկական-ասորեստանեայ սեպագրերու համաձայն», նոյն Թրդմ. Վիեննա, 1904: Joseph Sandaldjian: Les inscriptions Cunéiformes Urartiques, Venise, St. Lazare, 1900; L'idiome des inscriptions Cunéiformes Urartiques, Rome 1898.

ԳԵՐԵՐՋԱՆԻԿ ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍ ԺԵ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ-ՊԱՏՐԻԱՐԿ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՄԷՋ

□ □ □

Յանկալի աւետիս մը Հոռմէն կ'աւետէր մեզի՝ որ Գերերջ. Հոգեւոր Տէրը, Գրիգոր Պետրոս ԺԵ., Կաթողիկոս-Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ, ժամանած է Յաւիտենական Մայրաքաղաքը:

Աշխարհաւեր պատերազմի աւարտին է որ Ան կ'ելլէ յայց Շիրմաց Ս. Առաքելոց, եւ այդ առթիւ բերելու մեզի, Իտալիոյ մէջ ցրուած հայերուս ալ հրճուանք եւ օրհնութիւն:

Ուխտիս Գերապայծառ Աբրահամ յատուկ հրաւերին վրայ՝ Հոգեւոր Տէրը կը հաճի այցելել Ս. Ղազար: Կը մեկնի Հոռմէն Նոյեմբեր 23ին ժամը 16ին, ընկերակցութեամբ Պատր. Փոխանորդ Գերապայծառ պետ Վ. Ամատունիի՝ Ընդհ. Գործակալ Ուխտիս Ս. Գահին առջեւ: Միօրեայ դադարէ մը վերջ Միլան, ուր կ'իջեանի Ս. Կարողոսի Թեմական Վարժարանը, փոխադրուելով հոն կայարանէն՝ Արքեպիսկոպոսարանէն տրամադրուած ընդունելի վերջ ժով մը, եւ 24ի առաւօտը ընդունելին՝ որ յարգանքը հայ գաղութի ընտրանիին՝ որ վաղած էր ներկայ ըլլալու իր Ս. Պատավազած էր ներկայ ըլլալու իր Ս. Պատավազին, կը մեկնի Միլանէն ժամը 11ին դէպի Վենետիկ, Կառավարութեան կողմէ սահմանուած շոգեկառքի վերապահաւ բաժնի մը մէջ:

Երեկոյեան ժամը 7ին Վենետիկ հասնելուն, կայարանի պաշտօնէութիւնը կ'ընդունէր զինքը մեծ պատիւով: Վաղէն ղեկավարող դասած էին գիմնասիական Ս. Թիմոթէ. Աթոռակալը Հ. Ղեւոնդ Վ. Թիմոթէ. Աթոռակալը Հ. Ղեւոնդ Վ. Աւգեր, Տայեան, Գերյ. Հ. Յովհան Վ. Աւգեր,

Ընդհ. Առաջիկայ Հ. Ստեփան Վ. Ֆերահեան եւ ուրիշ վարդապետներ: Շոգեմահաւոր կը հասնի խումբը վաղը, երբ արկով կը հասնի լծակը ամփոփուած մուղէն Վենետիկեան լծակը ամփոփուած մուղէն մէջ կը ներհէր, եւ լոկ Ս. Ղազարն էր որ իր լոյսերուն մէջ կը սպասէր ցանկալի Հիւրերուն: Քիչ յետոյ իր զանգակներուն ծանր ու խորհրդաւոր զօղանջովը ազդը կու տար ժամանումին: Կը կազմէր իսկոյն թափօրը առաջնորդելու զինքը լուրջաւոր ու «Հրաշափառ»ով դէպի եկելու շուրջաւոր ու Պահպանիչով մը կ'օրհնէր բողոքին, ուր Պահպանիչով մը կ'օրհնէր բողոքին, ուր Պահպանիչով մը կ'օրհնէր բողոքին, ուր Պահպանիչով մը կ'օրհնէր բողոքին, ուր Պահպանիչով մը կ'օրհնէր բողոքին:

Ամբողջ շաբաթ մըն էր եւ աւելի՝ որ ապրեցաւ Ս. Ղազարի մէջ Հոգեւոր Տէրը, եւ այդ ամբողջ շաբաթը եղաւ իտալական երջանիկ ու սիրազեղ ապրումներ մեզի համար՝ վայելելով իր քաղցր ու համակրելի ներկայութիւնը: Այս այցելութեան յիշատակը պիտի մնայ յաւիտ քանդակուած Միաբանութեանս Ոսկեմատեանին եւ ժամանակագրութեան մէջ:

Պատշաճութեան այցելութիւն մը կը կատարէր Նոյեմբ. 27ին առ Ծիրանաւոր Պատրիարքը Քաղաքիս, ընկերակցութեամբ իր Արհի Պատր. Փոխանորդին, Ուխտիս Գերապայծառ Աբրահամ, Գերյ. Հ. Յովհան Վ. Աւգերի, Հ. Կարապետ Վ. Ամատունիի եւ ուրիշ վարդապետներու:

Նոյեմբեր 29ի հինգշաբթի օրը յատկացուած էր այցելութեան Վենետիկեան Նըկարական արուեստի ցուցահանդէսին՝